

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН БУДІВЕЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

*Марія Михнюк,
докторант Інституту професійно-технічної освіти НАПН України*

Реферат. У даній статті розглядається зміст моделі розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю. Доведено, що модель має включати компоненти, які безпосередньо впливають на ефективність цього розвитку. Структуру моделі складають перспективно-цільовий, теоретико-методологічний, змістово-технологічний, процесуально-діяльнісний і рефлексивно-оцінювальний блоки. Перспективно-цільовий блок визначає стратегію реалізації моделі. Теоретико-методологічний блок розкриває теоретичні закономірності і теорії розвитку, методологічну основу та наукові підходи. Змістово-технологічний блок забезпечує розробку змісту професійної культури викладачів спеціальних дисциплін, технологію розвитку, формування особистості педагога із задалегідь заданими якісними професійними показниками. Процесуально-діяльнісний блок забезпечує розвиток професійної культури в системі методичної роботи ПТНЗ, у тому числі, завдяки участі викладачів спеціальних дисциплін у різних колективних і масових методичних заходах, в Школі розвитку професійної культури, а також у процесі самоосвітньої діяльності. Рефлексивно-оцінювальний блок спрямований на здійснення діагностики розвиненості професійної культури на всіх етапах розвитку завдяки запропонованим критеріям, показникам і рівням.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: модель, викладач спеціальних дисциплін, професійна культура, розвиток, компоненти розвитку.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних завдань розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю є визначення змісту моделі і її структурних компонентів, що сприяють вдосконаленню і самовдосконаленню педагогів, які здійснюють професійну підготовку майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ). Актуальність дослідження. Визначаючи вимоги до розробки моделі розвитку професійної культури викладача спеціальних дисциплін, ми звернулися до праць вітчизняних і зарубіжних дослідників: О. Бондаревської, В. Гриньової, І. Ісаєва, В. Олійника, І. Пальшкової, О. Пехоти, Ю. Подповетної, О. Скворцової, В. Сластьоніна, Л. Шевчук, які досліджували професійне вдосконалення та розвиток педагогів. Теоретична модель професійної культури викладача ВНЗ, розроблена В. Сластьоніним, І. Ісаєвим і О. Бондаревською, зорієнтована на технологічну сторону професійної

діяльності викладача; модель, запропонована О. Скворцовою, щодо професійної культури викладача ВНЗ (управлінський аспект), більш спрямована на розвиток моральних якостей педагога [1, с. 63]; О. Пехота в основу процесу безперервного професійного самовдосконалення педагога пропонує покласти теоретичну модель індивідуальності вчителя [2, с. 22]; модель професійної компетентності викладачів спеціальних ПТНЗ, розроблена Л. Шевчук, систематизує види і сфери педагогічної діяльності, функції викладача [3, с. 72]; у моделі, запропонованій В. Олійником, охарактеризовано соціально-педагогічні умови становлення і розвитку системи управління підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів ПТНЗ [4, с. 311]; модель, розроблена Ю. Подповетною, орієнтована на розвиток професійної свідомості, творчого мислення і науково-методичних умінь викладача [5, с. 152]. Однак, недостатньо досліджені зміст і структура моделі розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю.

Метою даної статті є обґрунтування змісту і структури теоретичної моделі розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю.

Виклад основного матеріалу. Методична система професійно-педагогічного вдосконалення викладачів спеціальних дисциплін, розвиток їхньої професійної культури потребує цільового орієнтиру – моделі, завдяки якій забезпечувався б цілісний розвиток педагога. У психології модель визначається як ідеальна копія реального об'єкта, яка відтворює не всі явища в цілому, а лише найбільш істотні його риси і властивості [6, с. 11].

У педагогіці поняття «модель» розглядають, як: еталон, стандарт, зразок, примірник чогось; схему для пояснення якогось явища або процесу [7, с. 195]. Для нашого дослідження важливими є вимоги до розробки моделі розвитку особистості педагога, які можуть бути спроектовані таким чином, щоб були можливі різноманітні і співставлені виміри, що характеризують ступінь наближення педагога до еталонних характеристик.

При розробці моделі, на думку І. Семенової, необхідно враховувати те, що модель має: включати такі компоненти, які безпосередньо впливають на ефективність розвитку професійної культури; мати таку структуру, яка легко діагностується і контролюється на всіх етапах розвитку педагога, а також надавати можливість здійснювати корегування окремих її компонентів, а в разі необхідності - формувати нові компоненти [8; с. 63-64]. Враховуючи те, що розвиток професійної культури викладача спеціальних дисциплін будівельного профілю передбачає вивчення складної системи психолого-педагогічних і фахових наук, це в свою чергу, потребує побудови відповідної моделі, у нашому випадку - теоретично-уявної (структурної).

Тобто модель розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю є графічним відображенням мети, завдань, наукових підходів, принципів, умов, змісту розвитку, форм, методів й етапів

вдосконалення і самовдосконалення професійно-педагогічної діяльності. Модель розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю вбудована в колективну, масову й індивідуальну методичну роботу та орієнтована на професійно-педагогічне вдосконалення, саморозвиток і самореалізацію фахівців, які здійснюють теоретичну професійну підготовку майбутніх кваліфікованих робітників у ПТНЗ. Внутрішню будову моделі забезпечують перспективно-цільовий, теоретико-методологічний, змістово-технологічний, процесуально-діяльнісний і рефлексивно-оцінювальний блоки. Розглянемо більш детально суть кожного з цих блоків .

Теоретико-методологічний блок. Теоретичну основу розвитку розкривають теоретичні закономірності і теорії, авторська концепція цілісного розвитку професійної культури викладача спеціальних дисциплін.

Методологічні основи розвитку викладачів спеціальних дисциплін розкриваються через теоретичні положення, що представлені в моделі науковими підходами і принципами розвитку. У свою чергу, наукові підходи відображають онтологічну уяву про характер і специфіку протікання досліджуваної проблеми, а особливість виокремлених підходів полягає в тому, що вони дають змогу виявити та обґрунтувати сутнісну сторону процесу розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю як у змістовому аспекті (культурологічний, аксіологічний, системний), так і в процесуальному (компетентнісний, діяльнісний, креативний, особистісно-орієнтований).

До основоположних принципів розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін нами було віднесено традиційні (науковості, наступності і послідовності розвитку, безперервності, динамічності, систематичності) і специфічні (гуманізації, ціннісно-сислової спрямованості, культуровідповідності, єдності загальної і професійної культури, проектування особистісної траєкторії розвитку, співтворчості, індивідуалізації самоосвіти і саморозвитку, інноваційного розвитку, комплексності, ситуаційного розвитку професійної культури).

Змістово-технологічний блок. Даний етап охоплює змістовно-сисловий, професійно-технологічний, особистісно-розвивальний компоненти. Змістово-сисловий компонент забезпечує розробку змісту, який є основою професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю. Відбір змісту розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін має виконуватися із врахуванням як рівня професіоналізму фахівця, так і його індивідуальних потреб. Зміст розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю ми розглядаємо через функціональні компоненти професійно-педагогічної діяльності, кожному з яких відповідають окремі види культур, що і є складовими професійної культури. У відповідності з цим, зміст має враховувати сучасні досягнення у фаховій, психолого-педагогічній і методичній галузях; забезпечувати послідовність,

спадкоємність і безперервність розвитку викладачів, носити випереджувальний характер вдосконалення; орієнтуватися на особистісний потенціал педагога. Дані орієнтири отримали відображення і в програмі Школи розвитку професійної культури викладача спеціальних дисциплін, що спрямована на забезпечення стійкого зростання професійного потенціалу кожного викладача спеціальних дисциплін.

До основних завдань програми віднесено: оволодіння високим рівнем професійно-педагогічної майстерності; розвиток творчого потенціалу педагога; вироблення індивідуального стилю професійно-педагогічної діяльності; формування вмінь самоосвіти і науково-педагогічного саморозвитку; формування вмінь з педагогічної рефлексії. Програмою Школи розвитку передбачено формування системи професійно-педагогічних знань і вмінь викладача спеціальних дисциплін будівельного профілю з таких ключових напрямів діяльності, як: етика і естетика педагогічної праці, формування культури ораторської майстерності, діалогової взаємодії, сучасних тенденцій творчого розвитку учнів, їхнього творчого і технологічного мислення, застосування в навчально-виховному процесі інноваційних педагогічних і будівельних технологій, способи формування індивідуального стилю професійно-педагогічної діяльності фахівців, форми і методи організації процесу самовдосконалення і саморозвитку викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю.

Професійно-технологічний компонент. Оскільки професійно-педагогічна діяльність викладача спеціальних дисциплін є по суті технологічною, то в зв'язку з цим необхідний аналіз цієї діяльності, який дає змогу розглядати технологію розвитку професійної культури викладачів як вдосконалення способів і методичних прийомів професійно-педагогічної діяльності, необхідних для вирішення різноманітних педагогічних задач: задачі аналізу і прогнозування наслідків навчально-виховного процесу підготовки майбутніх будівельників; задачі побудови цілісного процесу професійного навчання на основі суб'єкт-суб'єктних відносин; задачі, пов'язані з організацією й управлінням процесом професійної підготовки кваліфікованих робітників; задачі, пов'язані з вдосконаленням будівельних технологій; задачі реалізації інноваційного підходу до розвитку творчого потенціалу учнів; задачі моніторингу і діагностики навчальних досягнень учнів; задачі корекції змісту, форм, і методів професійної підготовки, їх регуляція на всіх етапах професійно-педагогічної діяльності в ПТНЗ. Процес підготовки фахівців вимагає вирішення і виховних педагогічних задач, що реалізуються в процесі вирішення різних комунікативних відносин: педагог-учень, учень-учень, педагог-батьки.

Особистісно-розвивальний компонент не ставить за мету формування особистості викладача із зарання заданими властивостями, якісними професійними показниками, а має створювати умови для повноцінного розвитку потенційних можливостей викладача. Особистісно-професійний

розвиток викладача спеціальних дисциплін має здійснюватися через такі психологічні механізми, як: професійна самосвідомість, педагогічна самореалізація і педагогічна саморегуляція [9, с. 97-105].

У психологічній теорії виокремлюються продуктивна і професійна самосвідомість особистості. А. Морозов і Д. Чернилевський ядром розвитку творчої особистості вважають продуктивну свідомість: усвідомлення неповторності особистості при порівнянні себе з іншими; сукупність креативних проявів і уявлень про себе; цілісність і гармонійність, внутрішню єдність індивідуальних особливостей, динамічність і безперервність процесу власного саморозвитку особистості, самореалізацію педагога та усвідомлення власної значущості в особистісному і соціальному аспектах [10, с. 209]. Професійна самосвідомість, на думку І. Ісаєва, з однієї сторони, забезпечує психологічний самоконтроль особистості, яка підтримує інтелект педагога, а з іншої – здібність до соціальної детермінованості творчої професійно-педагогічної діяльності викладача спеціальних дисциплін.

Самосвідомість викладача, на думку вченого, не тільки сприяє формуванню інтегративного образу Я-професіонала, але й впливає на вирішення індивідуальних професійних проблем, пов'язаних із реалізацією його творчих можливостей [9, с. 97]. Самоактуалізація є вищою формою саморозвитку викладача спеціальних дисциплін. З латинської (*actalis* – цілісний, справжній) самоактуалізація – це властивість особистості, що виявляється в її прагненні до найвищого ступеня самовдосконалення [11, с. 795]. За гуманістичною теорією А. Маслоу, до основних характерних ознак самоактуалізованої особистості відносяться такі, як: більш адекватне сприйняття реальності; готовність до постійного навчання і вдосконалення, креативність, здібність до творчості; свіжість сприйняття і відкритість для нових переживань, що постійно збагачує їхній суб'єктивний досвід життя; глибокі міжособистісні взаємини з іншими; повага до колег, учнів тощо. Учений підкреслює, що самоактуалізація – це вміння людини стати такою, якою вона здатна стати, тобто зобов'язана виконати свою місію, зреалізувати те, що в ній закладено, у відповідності з особистісними потребами, істиною, досконалістю [12, с. 85].

Тобто самоактуалізація означає особистісні можливості викладача спеціальних дисциплін, необхідні для постійного вдосконалення професійно-педагогічної діяльності, і, разом з тим, має тісний зв'язок із процесом саморегуляції, спрямованим на вироблення умінь викладача керувати своєю поведінкою, психічними процесами і станами з метою забезпечення адекватності власних дій та вчинків суб'єктивно значущим цілям і принципам, моральним вимогам і обов'язкам фахівця. Саморегуляція викладачів спеціальних дисциплін полягає в моделюванні бажаного образу власного «Я», побудову власних важливих програм самовдосконалення і самовиховання, які можуть постійно вдосконалюватися [11, с. 800].

Процесуально-діяльнісний блок характеризується розумінням того, що розвиток професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю є складним і довгим процесом, який має проводитися впродовж декількох етапів. На першому етапі розвиток викладачів спеціальних дисциплін забезпечиться завдяки участі їх у різних заходах методичної роботи в ПТНЗ, застосуванню інноваційного педагогічного і виробничого досвіду. На даному етапі вдосконалюються і розширюються знання і вміння з технологій і методики застосування

Реалізація поставленої мети забезпечується вирішенням таких задач: стимулювання мотиваційної діяльності щодо вивчення і запровадження в навчально-виховний процес ПТНЗ сучасних технологій, спрямованих на розвиток технічного і технологічного мислення учнів; формування методичних умінь з проектування системи уроків спеціальних дисциплін на основі застосування в навчальному процесі сучасних будівельних технологій; розробки навчально-дидактичного забезпечення, необхідного при вирішенні проблемних ситуацій і задач, у процесі гри, проектних, кейсових технологій тощо та засвоєння групових способів здійснення пошуків вирішення навчальних задач. На другому етапі розвитку професійної культури викладачів участь братимуть як традиційні, так й інноваційні форми і методи методичної роботи в Школі розвитку професійної культури, зокрема, отримання викладачами педагогічної підтримки засобами наставництва, тьюторства, коучингу. При виборі методичних заходів ми орієнтувалися на такі обставини: тривалість заходу; кількість слухачів, які одночасно будуть включені в навчання; постійний склад слухачів, з якими систематично проводиться методичне вдосконалення; характер взаємодії керівника заходу зі слухачами; результативність розвитку викладачів. Третій етап передбачає індивідуальний розвиток викладачів в безперервному процесі самоосвіти, самовдосконалення і саморозвитку.

Рефлексивно-оцінювальний блок охоплює такі компоненти: діагностичний, аналітичний, коригувальний. Діагностичний компонент передбачає розробку та впровадження методик діагностування окремих показників розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю.

Аналітичний компонент передбачає визначення критеріїв оцінювання і рівня сформованості професійної культури викладачів спеціальних дисциплін. Коригувальний компонент надає можливість відстежувати результати розвитку і самовдосконалення та в разі необхідності вносити корективи в безперервний процес розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю. Результати розвитку професійної культури визначаються критеріями, показниками, рівнями. Враховуючи підходи до професійно-педагогічної діяльності викладача спеціальних дисциплін будівельного профілю, структурних і функціональних компонентів розвитку, виокремлено такі критерії: мотиваційний, професійно-технологічний, особистісно-розвивальний, рефлексивний. Розвиток професійної культури викладачів

визначають базовий (репродуктивний), достатній (евристичний) і творчий (креативний) рівні.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що теоретична модель процесу розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю, насамперед, є ефективним методом для розробки змісту програми розвитку; визначення форм і методів безперервного розвитку фахівців у системі методичної роботи ПТНЗ на регіональному рівні; слугує інструментом зворотного зв'язку на основі функцій професійно-педагогічної діяльності і системою їхнього сформованого культурного і професійного зростання; спрямована на визначення конкретного рівня розвиненості професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю.

Література

1. Скворцова О. Г. Профессиональная культура преподавателя вуза: управ- ленческий аспект: На примере вузов г. Новосибирска : дис. ... кандидата соц. наук, 22.00.08 / Скворцова Олеся Геннадьевна. – Новосибирск, 2003. – 178 с.
2. Пехота О. М. Особистісно орієнтоване навчання, підготовка вчителя: монографія / О. М. Пехота, А. М. Старєва. — [2-е вид. доп. та перероб.]. — Миколаїв : Іліон, 2007. — 272 с.
3. Шевчук Л. І. Развитие профессиональной компетентности преподавателей специальных дисциплин закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти: дис. канд. пед. наук 13.00.04 / Шевчук Людмила Іванівна. – К. : 2001. – 398 с.
4. Олійник В.В. Наукові основи управління підвищення кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти: [монографія] / В.В. Олійник. – К. : Міленіум, 2003. – 594 с.
5. Подповетная Ю. В. Концепция развития научно-методической культуры преподавателя ВУЗа: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.08 / Подповетная Юлия Валерьевна. – Челябинск, 2012. – 450 с.
6. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Педагогика- Пресс, 1999. – 440 с.
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. – 376 с.
8. Семенова И. И. Педагогические условия повышения профессионального мастерства преподавателей ВУЗа в процессе перехода к университетскому образованию : дис. ... кандидата пед. наук, 13.00.08 / Семенова Ирина Ивановна. – Ростов-на- Дону, 2001. – 291 с.
9. Исаев И. Ф. Профессионально- педагогическая культура преподавателя : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. Ф. Исаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
10. Отич О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності май- бутнього педагога професійного навчання : теоретичний і методичний аспекти : [Монографія] / Олена Миколаївна Отич, [за ред. І. А. Зязюна]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 752 с.
11. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред. О. Я. Савченко, В. П. Андру- щенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
12. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития : [учеб. пособие для студ.

сред. пед. учеб. завед.] / Владимир Георгиевич Маралов. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 256 с.

Реферат. Модель развития профессиональной культуры преподавателей специальных дисциплин строительного профиля.

Мария Михнюк, докторант Института профессионально-технического образования Национальной академии педагогических наук Украины.

В данной статье рассматривается содержание модели развития профессиональной культуры преподавателей специальных дисциплин строительного профиля. Доказано, что модель должна содержать компоненты, непосредственно влияющие на эффективность этого развития. Структуру модели составляют перспективно-целевой, теоретико-методологический, содержательно-технологический, процессуально-деятельностный и рефлексивно-оценочный блоки. Перспективно-целевой блок определяет стратегию реализации модели. Теоретико-методологический блок раскрывает теоретические закономерности и теории развития, методологическую основу и научные подходы. Содержательно-технологический блок обеспечивает разработку содержания профессиональной культуры преподавателей специальных дисциплин, технологию развития, формирования личности педагога с заранее заданными качественными профессиональными показателями. Процессуально-деятельностный блок обеспечивает развитие профессиональной культуры в системе методической работы ПТУЗ, в том числе, благодаря участию преподавателей специальных дисциплин в разных коллективных и массовых методических мероприятиях, в Школе развития профессиональной культуры, а также в процессе самообразовательной деятельности. Рефлексивно-оценочный блок направлен на осуществление диагностики развитости профессиональной культуры на всех этапах развития благодаря предложенным критериям, показателям и уровням.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: модель, преподаватель специальных дисциплин, профессиональная культура, компоненты развития.

Abstract. Model of development of professional culture of teachers of special subjects building profile.

Maria Mikhnyuk, doctoral Institute vocational education National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

This article describes the content model of the development of the professional culture of teachers of special disciplines of the construction profile. It is proved that the model must contain components that directly affect the effectiveness of this development. The structure of the model constitute a promising target, theoretical and methodological, conceptual and technological, procedural activity and reflective evaluation blocks. Promising target block defines the strategy implementation of the

model. Theoretical and methodological block examines the theoretical principles and theory development, methodological framework and research approaches. Meaningful technology unit provides for the development of the professional culture of teachers of special disciplines, technology development, formation of a teacher with predetermined quality professional performance. Procedural activity unit provides for the development of professional culture in the system of methodical work professional technical educational institution (PTEI), including through the participation of the teachers of special disciplines in various collective and mass methodical activities in the School development professional culture, as well as in the process of self-educational activity. Reflective-evaluative unit is aimed at diagnosing the development of a professional culture at all stages of development due to the proposed criteria, indicators and levels.

KEY WORDS: model, teacher of special disciplines, professional culture, components of the development.

References

1. Skvorczova O. G. Professy`onal`naya kul`tura prepodavatelya vuza: upravlenchesky`j aspekt: Na pry`mere vuzov g. Novosy`by`rska : dy`s. ... kandy`data socz. nauk, 22.00.08 / Skvorczova Olesya Gennad`evna. – Novosy`by`rsk, 2003. – 178 s. 2. Pyexota O. M. Osoby`stisno oriyentovane navchannya, pidgotovka vchy`telya: monografiya / O. M. Pyexota, A. M. Staryeva. — [2-e vy`d. dop. ta pererob.]. — My`kolayiv : Ilion, 2007. — 272 s. 3. Shevchuk L. I. Rozvy`tok profesijnoyi kompetentnosti vy`kladachiv special`ny`x dy`scy`plin zakladiv proftextosvity` u sy`stemi pislyady`plomnoyi osvity`: dy`s. kand. ped. nauk 13.00.04 / Shevchuk Lyudmy`la Ivanivna. – K. : 2001. – 398 s. 4. Olijny`k V.V. Naukovi osnovy` upravlinnya pidvy`shhennya kvalifikaciyi pedagogichny`x pracivny`kiv proftextosvity`: [monografiya] / V.V. Olijny`k. – K. : Milenium, 2003. – 594 s. 5. Podpovetnaya Yu. V. Koncepty`ya razvy`ty`ya nauchno-metody`cheskoj kul`tury prepodavatelya VUZa: dy`s. ... doktora ped. nauk: 13.00.08 / Podpovetnaya Yuly`ya Valer`evna. – Chelyaby`nsk, 2012. – 450 s. 6. Psy`xology`chesky`j slovar` / Pod red. V. P. Zy`nchenko, B. G. Meshheryakova. – [2-e y`zd., pererab. y` dop.]. – M. : Pedagogy`kaPress, 1999. – 440 s. 7. Goncharenko S. U. Ukrayins`ky`j pedagogichny`j slovny`k / Semen Usty`movy`ch Goncharenko. – K. : Ly`bid`, 1997. — 376 s. 8. Semenova Y. Y. Pedagogy`chesky`e uslovy`ya povыsheny`ya professy`onal`nogo masterstva prepodavatelej VUZa v processe perexoda k uny`versy`tetskomu obrazovany`yu : dy`s. ... kandy`data ped. nauk, 13.00.08 / Semenova Y`ry`na Y`vanovna. – Rostov-naDonu, 2001. – 291 s. 9. Y`saev Y. F. Professy`onal`nopedagogy`cheskaya kul`tura prepodavatelya : Ucheb. posoby`e dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeny`j / Y. F. Y`saev. – M. : Y`zdatel`sky`j centr «Akademy`ya», 2002. – 208 s. 10. Oty`ch O. M. My`stecztvo u sy`stemi rozvy`tku tvorchoyi indy`vidual`nosti majbutn`ogo pedagoga profesijnogo navchannya : teorety`chny`j i metody`chny`j aspekty` : [Monografiya] / Olena My`kolayivna Oty`ch, [za red. I. A. Zyazyuna]. – Chernivci : Zelena Bukovy`na, 2009. – 752 s.

11. Ency`klopediya osvity` / APN Ukrayiny` ; golov. red. V. G. Kremen` ; [zast. golov. red. O. Ya. Savchenko, V. P. Andrushhenko]. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s. 12. Maralov V. G. Osnovy samopoznany`ya y` samorazvy`ty`ya : [ucheb. posoby`e dlya stud. sred. ped. ucheb. zaved.] / Vlady`my`r Georgy`evy`ch Maralov. – M. : Y`zd. centr «Akademy`ya», 2002. – 256 s.